

گهشتی رهفییق حیلمی وقهلم

نووسینی: پرژایسور
دکتور عیزه دین مسته فاره سوول

ئو لیکولینهوا. نهی لهم راپورتهدا بلاوکرانه تهوه لهو کۆره فراوانهدا پیشکیش کران، که دهزگی روشنییری و بلاوکردنهوهی کوردی له (5 و 6) ی ئهیلولی 1985 دا له سلیمانی دا ریکی خستوو به بۆنه ی تیهر بوونی (25) سال بهسه ر دوامال ئاوا یی ماموستا رهفییق حلمی نه مردا.

- پاش ئهمه باس له ماموستایی و ده رس ووتنهوه سوود نووسین و کتیب بو قوتایان دانان و تیکه ل کردنی ئهم ئهرکانه کراوه.

باس له خهباتی سیاسی رهفییق حیلمی کراوه، که له رۆژانی شیخ مهحموودی جه فیددا جیگهی خۆی هه بوه، رابه رو رۆژنامه نووس و سکرتهیری تاییهتی شیخی حوکمران و نوینهیری تاییهتی ئه و ریزه ووتنهوهی نه تهوه که ی بوو، له هه موو ئه مانه شدا نمسوونه ی دلسۆزی خۆین گه رمی ی لاهو بیهرووناکه خۆین گه رمه کانی سه رده می خۆی بوو.

- پاش ئهمه ش باس له رهفییق حیلمی ی ریکخهرو تیکۆشهرو سه روکی بالای حیزبی هیوا کراوه.

- دووایی باسیکی به ئینساف له دوو سالی پر له شکۆی

له یه کیک له یادکردنهوه کانیدا نووسیووم:

«دایک دانیشی و کوری وای بی». (دایکیش نشتمانه) بو وه سفیک گه رام که پر به پری ئه و بیت، له ووته کلاسیکی به زۆر به کار هاتووم باشتر نه دۆزی به وه.

به ئلی، دایک دانیشی و کوری وای بی، پیاوئیک که به ده گمه ن پیاوی واده به خشری».

پاش تهوه هه ر له ویدا نووسراوه:

.. به ماموستا و سیاسی جهستی پیکردو هه ر دوو ئه رک، یا هه ر دوو کاری ده ست رهنگینهان تیکه ل کرد. له مه یدا له زۆر که سی هاو رۆژو هاو ته مه نی خۆی ده چوو، به لام که سیان هینه ی ئه و ده ست رهنگین نه بون، هینه ی ئه و دیارو به دیمه ن نه بوون.

ژیان و چالاکی پیرانه و دلسوزانه کی کوتایی ژبانی ره فیک
حیلمی کراوه. که سالانی پاش ته موزی پی ده لاین و ره فیک
حیلمی له دوو ساله دا ته ستیره یه کی دیاری کورد بوو به
ناسمانی عیراقوه. که ده بیست ته و شورشی چورده کی ته ووزه
وابروات که مافی کورد بجه سپی و ناسووده پی به خه لکی عیراق
بیه خشی و زور دلسوزانه له و مهیدانه دا هه ولی خوبی دا.⁽¹⁾

ته مانه هه موو له لایه ک. به لآم لای من له هه موو ته مانه
گه و ره تر ره فیک حیلمی ی نینسان بوو، ره فیک حیلمی ی
ماموستای کوری ژبان و تیکوشان یوو. ده موست ده رفه تی
ته مبروم بو ته وه بیت که کومه لیک یادگار له و باره یه وه
بگیمه وه، به لآم ریکه خه رانی ته م کورانه ته رکیکی تریان
پی سپاردم، له بهر ته وه دیمه وه سهر ته و باسه و قسه ش
هه لده گرم بو هه ول و کوششا مهردانه بو قه و مه که ی تیکوشاو
تا مهرگ نه کولی دا و نه قه له می دانا.

سهرناوی ته م باسه م وا بو دانراوه که باس له لایه نی
نووسینی ته ده پی و پرخه نی ره فیک حیلمی بکه م. هه رچه نده
ته و لایه نه ش گه و ره به و بو ته وی فراوا شتر سهیری ته م
لایه نانه ی ره فیک حیلمی بکه مین، با باسه که ناو بنین
(ره فیک حیلمی و قه له م) و ته و سا له سهر ته و که رته ی
باسه که مان بو مستین.

ماموستا خوی له جه ند شویندا چیروکی خوی و
قه له ممان، بو ده گیرینه وه. ته و سا له سهرته ی دیوانی «پاش
ته موزه دا» ده نووسی.

له ته مهنی پانزه مالدیا، که هیشتا له قوتابخانه ی
ناودندی ده مخویند، ده سم دابووه شیعر ووتن. به لآم
ته و سا که خویندن له وولاته که مانا، وه له هه موو عیراقدا به
(تورکی) بوو، بویه منیش به تورکی شیعرم ده هونی یه وه.

چونکه ده بی راست برۆین، که هیشتا بیرى نیشتمان و
میللت له وی بمینی، ته نانه ت باسی هه رچی شتیگ که
بیته هوی رووناکى می شکمان له م لایه نه وه، ری ی به بیرى
تیمه دا هاتنی نه زانی بوو نه ی دوزی بووه.

ئجنا دیاره که ته و شیعرانه ی ده وری منالیم بریتی بوو له

لا سایی کردنه وه بیکی ته و شاعیره تورکانه که له و سهرده سه:
ناو بکیان هه بوو، وه له گوشارو نامیلکه کانی ته و رۆژانه د
به رچاومان ده که وت و ده مانه خوینده وه. نه ک من؛ وه -
ته وانه ی که ته و رۆژه له ته مهنی منا بوون. نه نانه ت
شاعیری به رزو ناوداری کورد، عورفی. به گی
(دیار به کی) ⁽¹⁾ که یه کی بوو له نیشتمان په ره ره کانی کورده وه
خلووصی بتلیسی، (موده عی عمرومی)، یه کی له کورده
ناوداره کانی بتلیس، هه ر به تورکی ده باننوسی و شیعر به -
داده نا.⁽²⁾

پاش ته م ره فیک حیلمی دینه سهر باسی رۆژنامه و گوشاره
تورکی یه کانی ته و سهرده مه ی که رکوک باسی (حوادث) ده کات و
که دینه سهر باسی (تجدد) ده لئی:

«رۆژانی دووایی شهربی یه که می گیتی بوو، به هوی کوشش و
ته قه لانی خوالی خوش بوو عورفی به گه وه، هه ر له که رکوک
گوشاری (تجدد) ی نیومانگیش هاته ده رچوون، له و گوشاره دا
دیسانه وه به تورکی ده رده چوو، وه زور که م ده وام بوو، عورفی
به گ بیرى کوردا یه تی ده رده خست، منیش جه ند شیعر بیکه
تیابللا و کرده وه».

پاشان ره فیک حیلمی لاپه ره بیکی تر له چیروکی خوی
نیشتمان په ره ره ری و خوی و قه له م ده گیرینه وه ده نووسی:

«... به لآم که له ته سته مبول بووم، به هوی (نجم الدین
حسینی) ی برای ماموستا (شهیری) ی که رکوک و بوئی
نیشتمان په ره ره ی کورد، له قوتایی یه کورده کانی خوین گه ره و
کورد دوست نریک که وتبوه وه، وه چووبوومه ریزی ته وانه وه.
که له کومه له ی قوتاییانی (هینی) یا ئیشیان ده کرد. له وندا بوه
ده رکه وت که تیسه به ته واری له کاروان دوواکه و تووین، وه
پیوستی سهرشانمان نه هاتووه به بیرا لیره دا ماوه ی باس له وه
زیاترنی یه، ته نیا ته وهنده ده لیم: که له و رۆژه به دوواوه، ته
توانیم و بوم کرا، وه کو کوردیکی راست و خوئاس و به شهره ف
جوولامه وه. به لآم تا ماوه بیکی تر و له بهر ته وه که شاره زا به
نووسینی کوردی نه بووین، وه یا پی پانه هاتبووین، جگه
له مانه ش به تایبه تی، له بهر ته وه که له و ده مه دا، هوی

بلاوکردنه‌وهی نووسینی کوردی نه‌بوو، وه‌یا به ده‌گمهن هه‌لده‌که‌وت. چ من و چ خوینهره کورده‌کانی تری ته‌و پۆزه ههر به تورکی له‌سه‌ر نووسین و شیعر ووتنه‌وه پۆشیتین، به‌ئێ شیعره‌کان به تورکی بوون، به‌لام من به‌ش به حالی خۆم قسه ده‌کم، ته‌و شیعرانه‌ی که به تورکی دام ده‌نا هه‌مووی بو کورد بوو، وه‌یا فه‌ریادی کوردستانی تیا‌ده‌یسترا⁽³⁾.

ماموستا له‌چهند شوینی تردا دیته‌وه سه‌ر باسی ته‌م لاپه‌ره‌یه‌ی ژیا‌نی و باس له‌و به‌ره‌مه‌ تورکی‌یا‌نه‌ی خۆی ده‌کات و به‌زاده‌ی په‌سه‌ن و شه‌رعیی خۆی و گه‌لی کوردیا‌ن ده‌زانئێ، با به‌ زمانی تریش نووسرابن.

ته‌م لاپه‌ره‌یه‌ی ژیا‌نی ره‌فیق حیلمی و ته‌م چیرۆکه‌ی نیوان ته‌و و قه‌له‌م، ههر چیرۆکی ته‌و نی‌یه‌ ته‌وه‌تا ده‌فه‌رموئێ:

«چ من و چ خوینهره کورده‌کانی تری ته‌م پۆزه ههر به تورکی له‌سه‌ر نووسین و شیعر ووتنه‌وه پۆشیتین».

به‌ئێ: بو زۆر له‌ بیرووناک و خوینده‌واره‌کانی سه‌رده‌می ته‌و ته‌مه‌ وابوو.

... مولکی بابان که‌وتیوه‌و چنگی رۆم. نالی به‌ ئاواره‌یی سه‌ری نایه‌وه، سالم ههر به‌ ده‌ردی می‌حسه‌تی شارو غه‌ریبی‌مرد». له‌ شوین مه‌شخه‌لی شیعرێ بابان و ده‌رسی کوردی شیخی نو‌دی. حاجی قادر ووتنه‌ی ههر کاک ته‌حمه‌د مابوو به‌ کوردی ده‌رسی شه‌رعی ده‌ووتنه‌وه.⁽⁴⁾

له‌ نه‌مانی میرنشینی بابانه‌وه تا حوکمرانی شیخ مه‌حمودی حه‌فید نه‌خشه‌ی ووشه‌ی کوردی به‌و چه‌شنه‌ بوو. که‌ ههر تروسکه‌یێک له‌ مزگه‌وتا مابوو. مه‌حوی و شیخ په‌زاو خاکی و موخلیس و هه‌ندیکی تر ده‌یانویست مه‌شخه‌له‌که‌ی نالی و سالم و کوردی نه‌کسوژیته‌وه. به‌لام له‌ لایێکی تره‌وه «روش‌دی‌یه‌ی عه‌سکه‌ری» لاوانی له‌ مزگه‌وت داده‌بیری‌بو‌به‌ره‌و ته‌سته‌موولئێ ده‌بردن و ده‌یویست هیزی می‌شک و بازوویان بو‌خزمه‌تی سوپای عوسمانی به‌کاربێنی. ته‌وه‌ بوو له‌وی ده‌بوون به‌ ته‌فسه‌ر که‌ ده‌ستیا‌ن ده‌دابه‌ قه‌له‌م به‌ تورکی ده‌ینانوسمی، ته‌گه‌ر بو کوردیشیا‌ن بنووسیا‌یه‌ ته‌وا ره‌فیق حیلمی له‌ هه‌مووان راستگو‌یا‌نه‌ تر ووتی:

«به‌ئێ شیعره‌کان به‌ تورکی بوون، به‌لام من به‌ش به حالی خۆم قسه ده‌کم، ته‌و شیعرانه‌ی که به تورکی دام ده‌نا هه‌مووی بو کورد بوو، وه‌یا فه‌ریادی کوردستانی تیا‌ده‌یسترا لێره‌ لای مه‌لا شاعیر و خوینده‌واره‌کانمان هاوکیشیک له‌ نیوان به‌ کوردی و به‌ زمانی تر نووسین هه‌بوو، به‌لام زۆر به‌ قورسی به‌ لای کوردیدا داده‌شکا: به‌لام له‌ ته‌سته‌موول له‌گه‌ل هه‌له‌هاتی گزنگی پۆزنامه‌ی «کوردستان» ده‌رچوونی کۆمه‌لی گۆفاری وه‌ک» رۆزی کورده‌ و «ژین» دا دیا‌ن هاوکیشیک له‌ نیوان به‌ تورکی و کوردی نووسیندا هه‌بوو و زۆرتر فه‌ریادی کوردستانه‌ که به‌ تورکی ده‌یسترا.

ته‌م هاوکیشه‌ له‌ به‌ره‌می زۆری شیعر و نووسه‌رانی ته‌و سه‌رده‌مه‌دا ده‌بێزنی و لای ههر په‌که‌یا‌ن به‌ جو‌ریکه.⁽⁵⁾

پۆزگار زۆرنا خانی، جه‌نگی په‌که‌می جیهان به‌ریا بوو، ته‌و ده‌وله‌ته‌ مه‌زنه‌ی بی‌ده‌ووترا «پیاوی نه‌خۆش، یا زه‌لامی نه‌خۆش» وه‌ک لاک له‌به‌ر ده‌ستی دوژمنایا‌ی که‌وت و ته‌و خاکی له‌ خه‌لکی داگیرکردبوو سه‌رله‌نوئێ له‌ نیوان ته‌واندا دابه‌ش کرا. خاکی کوردیش به‌شی ته‌وه‌ بوو که‌ ده‌یزانن.

به‌لام له‌ نیوان دابه‌شکردنه‌وه‌و جه‌نگدا چهند سالیکی هه‌ژاندن و پا‌ه‌په‌ین هه‌یه. که‌ له‌ میژووی کورددا ره‌فیق حیلمی خۆی له‌ «یادداشت» به‌ نرخه‌کانیدا سه‌رناوی «کوردستانی عیراق و شو‌رشه‌کانی شیخ مه‌حمود» ی بو‌ه‌لبێژاردوه.

تاک تاک و پۆل پۆل ته‌و خوینده‌وارانه‌ له‌ ته‌سته‌موولنه‌وه‌ ده‌هاتنه‌وه‌و ههر په‌که‌ به‌ چه‌شیک قۆلی لی‌هه‌لده‌کرد.

ته‌گه‌ر ژیا‌ن و چالاکی ته‌و سه‌رده‌می ره‌فیق حیلمی شتیکی گه‌وره‌و دیا‌ر بی‌و سه‌ره‌تای دانه‌مرکانده‌وه‌ی تا مردنی بی. ته‌وا پوو‌کردنه‌ قه‌له‌م و مه‌یدا‌نی بیرووناکیشی ههر شتیکی دیا‌ره‌و له‌و سه‌رده‌مه‌وه، قه‌له‌می له‌ مه‌ره‌که‌بی کوردی نووسین هه‌لکیشاو تا مردن قه‌له‌می دانه‌نا.

له‌ سه‌ره‌تاه‌وه‌ک زۆری خاوه‌ن قه‌له‌مه‌کانی وولاتی ئیجه‌ خۆی له‌گه‌ل شیعردا تا‌قی کرده‌وه.

خۆی له‌م باره‌یه‌وه‌ بۆی گێرا‌ینه‌وه‌و نووسی:

«خۆم که‌ مه‌یلی شیعر دانا‌م هه‌بوو، دیا‌ره‌ وه‌ک لاره‌کانی ته‌و

دهوره منیش لاسایی شاعیره کانی پیشووم ده کرده وه . له بهر
 نه وهش که خویندلم به تورکی بوو له پیشه وه بهم زمانه
 ده منووسی و شیعرم داده نا . دوایی که ده سم کرد به نووسین و
 شاعر دانان به کوردی ، ماموستا (زیور) وهیا (شیخ مسته فای
 شیخ سلام) که نیسته له سلیمانی گوشه نشینی مزگه وته که ی
 خو به تی⁽⁶⁾ هر کهم و کورتی ییکی هه بوایه بزبان راست
 ده کرده وه . جارنکیان غه زله کی غرامی کوردیم نارد بو وه
 خزمهت ماموستا (زیور) . به راستی خوم سهرم سوږ ده مینی که
 چون له رووم هاتو وه و نهو شیعرانه م ناردو وه بو ماموستایکی
 خوم . جیی نهو نی به که نیسته غه زله که هه سووی لی ره دا
 بنووسم . به لام ته نیا به ییکی ده خمه بهر چاوتان . له مهش
 مه به سم نهو یه که به رام بهر تم کرده وه منالانه یه ی خوم
 (سروشتی نه ده بی ی ماموستا زیور و نوسلووی ری پیشاندانی به
 قوتابانی خوی له خوینره به ریزه کان بگه نیم .

نمه نهو (بهیت) یه که له غه زله که ی خوم وهر گرتو وه .

بو سوراخی گه ردنی روحم به (عین) ی بوو به ناو

نیسته کهش ناچم به دلایا داومه نا زاری (...)⁽⁷⁾

ئینجا ماموستا (زیور) به چهنند شعریک وهرامم ده داته وه
 که له سهر (وهزن) و (قافیه) ی غه زله که ی خومه و تم دوو
 (بهیت) هی خواره وه لهو شیعرانه ی ماموستا وه

- به ووشه ییکی راستر - لهو ده رسه به لیغه یه تی که تا ئیمرو
 و به لکو ده توانم بلیم که تا بمینم له بیرم ناچیه وه! ..

نه ی ره فیقی موخته رهم نه ی شاعیری شیرین مهتال!

هاته به رهمه ددی نه زهر فیکرت وه کو ناوی زولال

من نومیدی گه وره گه وره پینه بو تم میلله ته

حقیقه سهر فی فکری خوت که ی تو له زولف و خهت و خال

وا ده زانم که پنی ناوی بلیم ئیتر لهو روزه وه بیرم لهو

نه کردوته وه که شیعری غرامی دابنیم . وه یه ک دوو جار که به

بو نه ییکی ناچاری لهم بابه ته وه شتیکم ووتی هه ولی نهو م داوه

که شاعر بی نهک غه رامیاتی منالانه و شهیدا یانه⁽⁸⁾

به لسی نهو ره فیتی حیلمی یه ی بهم هه سوو ته وازو وه وه
 لاپه ره ییکی تری چیروکی خوی و قه لمی بو گپرا ینه وه .

دهستی دایه کاری گه وره گه وره بو تم میلله ته ، چوه
 مهیدانی گه وره گه وره وه گه لیک کاری گه وره ی کرد ، به لام که
 روزه گار بو که سینک یا بو میلله تیکی ناهینی نهو نهو کاره
 گه ورانهش که به ریان نه گرتو وه وهک خو یان گه وره نانوتین :

ما کل مایتمنی المرء یدرکه

تجری الرياح بما لاتشتهی السفن

مهیدانی شیعری چول نه کرد ، به لام لهو مهیدانه دا نه بوو بهو
 که سه ی که خوی یا ئیمه ده مانه وی (نمهش جارنکی تر باس
 ده که ینه وه)

له گه ل قه له مدا سه ره تا ریزه که ی (زیور) ی ماموستای گرت .
 ماموستایی و ده رس ووتنه وه به هره ی نووسینی تیکه ل کرد .
 به مهش یه که م به شی هه ولی دابه شکردنی مهیدانی نووسینی
 خو ی دابنی :

1 - ره فیق حیلمی و کتیی قوتابخانه :

ماموستا لهو رابه رانه یه که له سه ره تای کوردی خویندنی
 قوتابخانه وه هه ولی نهو یان دا مندالی کورد بی کتیب نه بی . ئیتر
 چ به دانان و چ به وهر گپران ، زورتر به ئرکی خو یان کتیی
 قوتابخانه یان بو قوتابیان ئاماده ده کرد .

به شداری ره فیق حیلمی لهم مهیدانه دا وهر گپرانی کتییکی
 جوغرافیا و دانانی کتیی «عیلمی ژماره» یه .

نمه بینجگه له وه ی که کوششکی رابه رانه یه به دوو ووشه
 لاوه ستانی ده ویت - نهویش نهو یه که بلین :

که زیور ره فیق حیلمی و عه بدولوا حید نووری لهم مهیدانه دا
 رابه ربن . خوزگه له ته جرو به ی دانان و وهر گپرانی کتیی
 قوتابخانه دا هه ره له وینه ده ستمان پیده کرت . بیگومان تم
 ته جرو به یه مان تا نیستا گه لیک که م وکووری پنه دیاره و گه لیک
 که لینی تیدا یه . به لام دیسان خوزگه له رووی ساکاری و
 دارشتنی کوردی و هندی نیستیا لحوه نهوانه ی کتیی قوتابخانه
 داده نین یا وهریده گپرن چاونکیان بهو سه رچاوانه دا ده خشانده وه .
 ده بی چ زیانیکی تیدابی که لهم کتیی ره فیق حیلمی یه وه

که سالی 1936 چاپکراوه. ⁽⁹⁾ داگیرۆ له جیی (محیط) و کاربرایهتی له جیی (شرکت) و «سوود یا سوو» له جیی «فائض» سوودی تیکه له جیی «فائضی مرکب» و «دهسمایه» له جیی «رأسمال» و «کاربره» له جیی «شربک» و «وریایی» له جیی «ملاحظه» و «وینه» له جیی «مثال» و تیکوشین «له جیی» «تمرین» یا «راهینان» و گه لیک ئیستیلایه تر به کاربهینیهوه.

2 - ره فیق حیلمی و سروود:

ههروهک ماموستایی زیوهری کرد به رابهری دانانی سروودی کوردی، ههروهه ماموستایی ره فیق حیلمی برده مهیدانی سروود دانانهوه تهگه تهجروهی سروود دانان و ئاواز بو دانانی تهاو له ژیر کاری خویندنهوهی «شهرقی» ی به یانی «روشدهی عهسکه ری» دا سه ری هه لداستی، تهاو ره فیق حیلمی له زور بروهوه به تاییه تی له پرووی تورکی زانین و تازه گه ری به وه زور لیهاتوو بوو بوه وهی کومه لئی سروودی رهنگین له ناو کوردی خوین گه رمی سه رده می خویدا به مندالی کوردو به لاوانی کورد به خشیت.

هه ره له رۆژانی شیخی نه مردا شیعی تهو بوو مندالانی فیر ده کرد که بلین:

کوردین ئیمه زور بی پهرواین

به شه ره گولله ئاشانین ⁽¹⁰⁾ خوی له یادداشتا باسی سه ردانی سمکوی قاره مانی شوکاک ده گه برته وه له سلیمانی و له شیخ مهحمودی سه ردارای کوردو که دینه سه ر باسی سروودی نیشتمانی ده نووسی:

«... رۆژئاوا بوو بوو، که له «مصطفی پاشا» کاغه زیکم وه رگرت. داوا ی ته وهی لی ده کردم که هه ره به وه شه وه «گورانی» ییکی جوانی میلی ریک بخه م و فیری قوتایه کانی بکه م بو ته وه که له به ره و پیری (سمکۆ) دا بخوینرته وه.

ده زبه جی چومه (مهکته بی ته عدادی). شه و بوو بوو به رۆژ. له به ره ته مه به ئاسانی قوتایه کان کوکرانه وه. تا ته وان کوپونه وه منیش (گورانی) ییکم ئاماده کرد. تا نیوه شه و له گه ل ده سته ی قوتایی گورانی خه ریک بووم و هه مو شتی جی به جی کرا. قوتایه کان له خوشی یا، نه یانه زانی چی بکه ن؟ بی یان عه رزی

نه ده گرت. به ته ما نه بوون ته و شه وه سه ر خه وی بشکین. بو ته وه چونه ماله وه که بو سه بی خویان کوپکه نه وه. ته و سه بی ته که ⁽¹¹⁾ جه زنی کورد بوو و ده چوون به پیر پاله وانی کورد ستانه وه.

3 - به ره مه سه سیاسی به کانی ره فیق حیلمی و لایه نی ته ده بی:

که جیهانی تیکوشان و سیاست ماوه ییکی دریز ره فیق حیلمی له کۆری ته ده بیات دور خسته وه، هه مه شه له و کۆره شدا ته وهی له بیر نه ده چۆوه که ته و خاوه ن قه له مه و پیوه ندی به تین و نه براوی له گه ل خامه ییکی به پیتدا هه به.

کومه لئی نامیلکه و به ره مه می سیاسی به کوردی و عه ره بی و تورکی نووسی. به ئاشکرا بی ری سیاسی و کومه لایه تی خوی تیدا ده رده برین. به لام له هه مو ته و به ره مه مانه دا پیوه ندی ره فیق حیلمی له گه ل بنجه ته ده بی به که ی خویدا نه براره وه. زوره ی ته و به ره مه مانه به ره مه می رابه رو خاوه ن بیریکی سیاسین، به لام به شیوه به قه له می نو سه ریکی لیهاتوو نو سه راون.

با هه ره بو نومونه ی ته م مه به سته ش له گه ل ره فیق حیلمی دا بکه وینه وه بیستی باسی پیش وازی به که ی «سمکۆ» که نووسیوی:

به یانی ته و شه وه، پیش هه تا و که وتن ته هالی شاری سلیمانی و وردو درشت، به پسا و ژنه وه رزابه و نه کولانه کان. قوتایی یانی مه کته به کان، له و کولانه دا که ده چوو بو مالی «شیخ مسته فا» (کولانه که ی مالی شیخ قادری حه فید)، له گه ل عه سکه رو پۆلیس به رامبه ر به یه ک ریزیان به سته و، ⁽¹²⁾ (.....)

ته م شریتی سینه مایه ی ره فیق حیلمی به قه له می میژوو نووسیکی ته دیب بو ی نه خشه کیشاین گه لیک لاره ستان و گه لیک لیکولینه وهی زور لایه نی هه لده گری. که باسیشمان لیره دا هه ره له سوچی نو سه ری و چیروکی «ره فیق حیلمی و قه له مه وه به» ده بی هه ره ته وه نده بلین، که ماموستا چ له یادداشتا و چ له نووسینه میژوو یانه دا که خوی به یکی له وه سی زمانه نووسیویتی و چ ته وانیه وه ریگی راون له تورکی و فره نسی به وه، له هه مو ته مانه دا به سه ره وشه دا زاله به سفت و - ساکاری مانای

قوول و بیری وورد دهرده برئی. سیفته تی نووسه ریکی لیها توو له هه موو به ره مه کانیدا دهرده شیشه وه.

4 - ره فیق حیلمی و شیعری:

وهك ووتمان، ره فیق حیلمی وهك هه موو دلسوزانی بیرو قه له می هاوچه رخ و هاوتمه منی خووی به شیعری دهستی پیکرد. نه گهر له کۆره کانی تری خهبات و زیان و چالاکی خویدا لووتکه ییکی گرتی و وهك سه رنامه دو که له پیاو دیاری. ئەوا ئەم دیمه نه به شیعری کانی یه وه دیار نی یه. به لئی - وهك خووی ده لئی شیعری کانی په راگه نده بوون و هه موویان کۆنه کرانه وهو چاپ نه کران تا بریاریکی ریک و تهواویان به سه ردا بدریت. به لام ئەوهش ئاشکرایه که وا شیعری کانی وهك به ره مه کانی تری ریزی پیشه وهی شیعری کوردی یان نه گرتوه، ئەگینا و مات و له بیره وه چوو نه ده بوون. به هه موو باریکشدا هه ره مه می ئەون و شایانی بایخ پیدانن. ره نگه ئەگه ناوی پیاویکی مه زنی وهك ره فیق حیلمی یان پیوه نه بووایه، بایهخی زیاتریان بدرایه تی، یا نه گهر به ره مه می که سیکی وا بوونایه که سه رمایه ی له مهیدانی کۆششاو نووسینا هه ره ئەوه بووایه، ئەوا ئەو شیعریانه بهس بوون بو ئەوهی خاوه نه که یان به نه مه جلیسی شاعیرانه وهو ناوی له لاپه ری میژووی ئەده با تۆمار بکه ن.

ره فیق حیلمی سه ره تا وهك ئەو ریزه شاعیره رۆمانتیکه دهستی پیکردوه، که به هیزی ره خنه و توانج و استوویانه پال به نه ته وهو به نین به ره و سه رکه و تن و پیشکه و تن و وتوویه تی:

هیمه تی ئەربایی عیرفان بیستون ئیما ئەکا

ئەو که سه ی دلسوزی میلله تی و ته ن ئاوا ئەکا

نووری عیلم و مه ریفه ت وا شمرق و هه ری گرتوه

قهومی ئیما تازه ته عیلمی خه ت و ئیما ئەکا⁽¹³⁾

ناقه کۆمه له شیعریکی کۆکراوه ی ره فیق حیلمی ئەو پارچانه یه که له نامیلکه ی «پاش ته مووزا» دا کۆکراونه ته وه. ئەم کۆمه له شیعری، له ره گه زو پیکهینه ره کانی شیعری، زۆر تر بیرو کیش و قافییه یان پیوه دیاره و پیوستیان به وینه و سۆزی شاعیرانه یه.

هه ره وهك ره فیق حیلمی وستییتی راست و په وان له رینگه ی به رز کردنه وهی چهنه دروشمیکه وه بیرو هه لویستی سیاسی پاش ته مووز، خۆیمان تی بگه یینی. به راستی ئەو شیعریانه مانه فیس تووی بیری ئەو سه رده مه ی ره فیق حیلمین.

ئەو که له پیاوه ی ماوه ی چل سالیك خووی به ناحه زو دوژمنی پاشایه تی ده زانی گه یشته لووتکه ی خهباتی نه ته وهی کورد. که له پرینکا روخاندنی ئەو رژیمه ده بیینی و هیوای گه یشته ئامانجی له سایه ی شوژی چوارده ی ته مووزدا ده گه شیشه وه. له رنی هه ژانده کۆنه که ی جیهانی شیعریه ده ست ده داته وه که ره سه و قه له م و هه لویستی خووی له کۆری پاراستی جمهوریه ت و هه موو ئاوا ته کانی گه لدا دهرده خا:

موژده: موژده ی چی؟ موژده ی بزگاری

بزگاری کی؟ گه ل! له کی؟ زۆرداری

له چنگ زۆرداری و جهوری کاربه ده ست

کاربه ده ستانی بیگانه په ره ست

به لام وا شوکور حوکمی کۆنی پس

له چوارده ی ته مووز درایه به ر لیس

(قه سری ره حاب) یش رووخا ئازانه

خرایه ژیر پی ته رمی شاهانه⁽¹⁴⁾

شاعیر به چاوی خووی روخانی زه بره زه نگه و ده سه لاتی

چهنه ساله ده بیینی و هاوار ده کا:

زۆر کهس ئەیانووت (نووری) هه یه و بهس

بلیمه تیکه بی وینه و مانه ند

که چی زۆر سهیره تا ئیمرۆ هه یچ کهس

وه کو به ویان کرد نه کراوه به په ند

نه کۆشکی ئاسن، نه (حیلف) ی به غدا

نه توپ و چه کی پولای ئەمریکا

به که لکی نه هات ئەو ساته ی که وا

له کۆمهلهی «پاش تمموز» دا ره فیک حیلمی پارچهی (چۆن
تهلّی کوردم) ی بلاوکردۆتهوه. له پهراویزدا نووسیویهتی:
(ئهم شیعرا نه که له 6 ی تمموزی 1958 واتا چهن رۆژنیک
له پیش شوژشدا دانراوه. به لگه ییک بو ئه وه که کورد، له گه ل برا
عه ره به کانیانا به رامبه ر به ئیستیمارو نوکه ره کانی پیکه و تیکوشانو
به ره ره کانی حوکمی بوگه نی پیشویان ده کرد)⁽¹⁸⁾

ئهم پهراویزه وه قه سیده که خوشی چهنده به ندمان له بیری
کوردایه تی و نیشتمانپه روه ری و پیشکه وتنخوازی ره فیک حیلمی
بی ده به خشن. ئه وه مان تی ده گه یین که ئه وه مه رده ی سآله های
سال له گه لیک مه بداندا رابه ری لاوان و خوینده واران و به شیک
گه وه ری بزۆته وه ی نیشتمانپه روری و نه ته وه یی کوردبوو. زۆر به
بیریکی فراوانه وه ته ماشای شوین و جیگه ی کوردی کردوه له ناو
کاروانی گه لاند،

نه قه سیده ی «بوگیانی پاکی شیخ مه محمودی نه مر» دا که
یشکه ش کراوه «بوکاکه کامه رانی شاعیره»، سۆزی شاعیرانه
هرزده بیته وه ره فیک حیلمی چهنده نیشانیک به تیری قه سیده ییک
ته ییکی.

- 1 - سۆزی دلّی به رامبه ر به مه رگی شیخ مه محمودی نه مر
ته رده بری.
- 2 - بیرو باوه بری به تینی به رامبه ر به سه رکه وتنی گه ل
ته رده خا.
- 3 - ره فیک حیلمی زیبه رو نووسه ر و په خنه گری کۆن بیری
خوی به رامبه ر به کامه رانی شاعیر لاری ئه وسا به رامبه ر به وشینه
ه سۆزه ی ده رده بری که بو شیخی نه مری کردوه:

بینچوه شیر کورد! به سیه تی نووستن
راپه ره و بگرمینه، با هموو ههستن
رۆژ له ئاسۆوه ده رکه وت شه وه زهنگه
بیشه ی به جی هیشته، که وتینه ده رهنگه⁽¹⁹⁾

یهک به دووای یه کدا وینه ی دوواری زۆر له بیری ره فیک حیلمی
دینه ناو دیزی ئهم قه سیده یه وه، که به ناچار ی ده ست له هه ندنی
دیز هه لته گرین، با به مه به سی کورته کردنه وه ش بیت ئه وا هه ر به
ناچار یش دینه وه سه ر دیره کانی خوی:

که وا بوو ئهم شینه ت له چی
نه که ی تو، به هه له نه چی
شیخ مه محمود ئه و بیتوو به مری
توله ی کوردان چۆن ئه سه نری
کامه رانی ژیره و وریا
بوژی بی ترس و ریا
پینووسی وا به ده سه ته وه
مردوو زیندوو ئه کاته وه⁽¹⁶⁾

به خور دینه خوار، تا فگه ی ئاوی زیو ئه رژیته وه ناو دولی
کپ وشبو
خاکی پیروزی کورده ستانی جوان
ئه بووژیته وه به (دیجله) و (سیروان)
به فراوی کانگی کیوان ئه نوشی

به ره یحانه و «گول» رووی خوی ئه پوشی
گولاله سووره ی قه د به رزو پزاو
کرنووش ئه باته به ر خوینی پزاو
دوو نیه رۆژی که کوردو عه ره ب

ره فیک حیلمی ده یه وی به هۆنراوه به جیته مهیدانی فه لسه فه و
به قه سیده ی (عه قل تیاکوله) وه لآمی په سیاره ئه زه لی یه که ی
هه موو فه یله سووفان بداته وه ده رباره ی (که ون) به لآم دووایش
هه ر له نیوان دوو هیله سه ره کی یه که ی بیری فه لسه فیدا
ده وه ستی و وه لآم ناداته وه.

من ئه وه م لاسه یه که عه قله که یین به حه که م
بو شتی که تیی ناگه یین، نه زۆرو نه که م
عه قلی من، که ئه لیم جوژنیکم له م (که ون) ه
چۆن له (کل) تی نه گا؟ که (کول) بی به م له وه نه؟⁽¹⁷⁾

بۆ جمهووریهت لهپ بدهن له لهپ
 درهختی شاهی بپریتهوه
 ناوی ئیستیعمار بپریتهوه
 دوو گهلی برا، ئالای بزگاری
 ههڵکەن، پرووخی حوکمی زۆرداری
 ئەمه ئامانجی منه تا ماوم
 دوژمن خۆی ناوی (کورد)ی لی ناوم⁽¹²⁾

به‌ئێ: ره‌فیع حیلمی کورد هه‌ر له‌ و‌رژانه‌دا لاوانه‌ قو‌لی
 لی‌هه‌ ل‌کردو زۆر هوشیارانه‌ش ده‌یزانی که‌ پێکه‌وه‌ خه‌بات و
 برابه‌تی بریتی‌به‌ له‌ چوون‌یه‌کی‌ و‌ هاوسانی‌ له‌ ئه‌رك‌ و‌ له‌ مافی
 گشتیدا یا ب‌لێن له‌ (حقوق و‌ واجیبات)، دا. که‌ ب‌لاو‌کردنه‌وه‌ی
 ئەم کۆمه‌له‌ شیعه‌ی به‌ به‌شیک له‌ خزمه‌تی نیشتمانی ده‌زانی زۆر
 باش بیرو بناغه‌ی خزمه‌تی نیشتمان له‌ هۆنراوه‌ی (داری ناکوکی
 له‌بندا هه‌لکەن) دا ده‌ده‌خات.

کاری کوردان چۆن ئەچینه سەر هه‌تاكو سهرنه‌ی؟
 دوومه‌لی ناکوکی کاری خۆی ئەکا تا ده‌رنه‌ی
 ئەو که‌سه‌ی یه‌کخستنی گه‌ل یی بناغه‌ی باوه‌ری
 دیاره‌ ئەیزانی که‌ ئاغا نابێ تا نوکه‌ر نه‌ی
 ئیمڕو رۆژی هه‌ول و‌ تیکۆشانه‌ نابێ ب‌سره‌وین
 سه‌خته‌ بزگاری له‌ دوژمن، لاوی گه‌ل په‌روه‌ر نه‌ی⁽²²⁾

که‌ رۆژگار رۆژی ئەو سه‌رده‌مه‌ نه‌حسه‌ی پاشایه‌تی بوو که
 ره‌فیع حیلمی له‌ ناخی دل‌وه‌ دوژمنی بوو رینگه‌ی خه‌باتی باش
 ده‌ست نیشان ده‌کردو ده‌بووت:

که‌لکی راستی ناگرێ ته‌نیا وشه‌و شیعه‌و ئەده‌ب
 تا چه‌کی (نیمانی میلی) و‌ ده‌ستی سەر خه‌نچه‌ر نه‌ی
 پاشان به‌ ته‌جروبه‌ی پیرو خوین گه‌رمی لاوانه‌وه‌ روو
 ده‌کاته‌وه‌ لاوان و‌ ده‌فه‌رموی:

لاوه‌کانی خۆشه‌و بستی قه‌ومی کورد! سا راپه‌رن
 کانی تیکۆشان و‌ هه‌وله‌ با ئەمیش تیه‌ر نه‌ی

(داری ناکوکی له‌بندا هه‌لکەن) توو‌ری بدهن
 ئیوه‌ ناوی ئەو دره‌ختانه‌ بدهن یی‌به‌ر نه‌ی⁽²³⁾

باش چه‌ند دێری‌تر ئەنجامی ته‌جروبه‌و ئامۆزگاری خۆی به
 لاوان ده‌به‌خشی و‌ ده‌فه‌رموی:

تاكو له‌توانی خه‌ریکی چاکه‌ به‌و کرداری باش
 لاوی چه‌رخ‌ی بیسته‌می تو، کرده‌وت یی‌فه‌ر نه‌ی
 یی‌هه‌وا، که‌م دوو، له‌سه‌رخو، ژيرو هینم، گه‌ل په‌رست
 رابه‌رت و‌یزدانی پاکت، ده‌نگی زیوو زه‌ر نه‌ی⁽²⁴⁾

ره‌فیع حیلمی به‌ دوو قه‌سیده‌ی‌تر ده‌رباره‌ی شو‌رشی چوارده‌ی
 ته‌مووز نه‌خشه‌ی ته‌واوی بی‌ری سیاسی ئەو سه‌رده‌مه‌ی خۆی و
 هاوبیره‌کانیمان ده‌داتی و‌ ئەوسا به‌ وه‌رگێرانی پارچه‌ هۆنراوه‌ی
 شاژن له‌ فه‌ره‌نسی‌یه‌وه‌ بۆ کردی کوتایی به‌و کۆمه‌له‌ شیعه‌
 دینی و‌ ئیمه‌ش ده‌خاته‌ سەر باسیکی‌تری به‌ری ته‌رو پاراوی
 قه‌له‌مه‌ رنگینه‌که‌ی خۆی.

5 - ره‌فیع حیلمی و‌ وه‌رگێران:

زۆر و‌وتراوه‌.. وه‌رگێران هونه‌ره‌.. زۆریش باس له
 مه‌رجه‌کانی وه‌رگێرانی باش کراوه‌.

چ له‌ رووی زانستی زمان و‌ تیگه‌یشتنی ئەو که‌ره‌سه‌یه‌وه‌ که
 وه‌رده‌گێرری و‌ توانای سەر له‌نوونی به‌ پته‌وی دارشته‌وه‌ی
 که‌ره‌سه‌که‌. ئەگه‌ر به‌ ئینسافه‌وه‌ ته‌ماشای وه‌رگێرانه‌کانی ره‌فیع
 حیلمی بکه‌ین، ئەوا به‌ نمونه‌ی باشی وه‌رگێرانیان داده‌نێن و
 ده‌یانکه‌ین به‌ که‌ره‌سه‌ی لیکۆلینه‌وه‌ی وه‌رگێرانی باش. هیچ
 باوه‌ریش ناکه‌م که‌ محمه‌د ئەمین زه‌کی به‌گه‌ له‌و نامه‌یه‌دا که
 ده‌رباره‌ی وه‌رگێرانی «دراسه‌ فی الشعر الکردي» له‌ فه‌ره‌نسی‌یه‌وه‌
 بۆ عه‌ره‌بی بۆ ره‌فیع حیلمی نووسیوه‌وه‌ چووبینته‌ ژیر باری
 موجامه‌له‌وه‌، ئەوسا ئەو بایه‌خه‌ گه‌وره‌یه‌ی به‌توانا و‌ به‌هره‌ی وه‌رگێر
 دایی. چونکه‌ زۆر مه‌وزووعیانه‌ له‌ کتێبه‌که‌ دوواوه‌ هه‌ندێ
 په‌خنه‌ی له‌ نووسه‌ره‌کانی گرتوه‌ که‌ لوسی پول مارگریت و

گامهران عالی به درخانی، یا هر له راستیدا ئهوی دووهمیانه ماموستا: خولاسی مهسهلهی کوردی له فره‌نسی یهوه کردوو به کوردی، ههروهك نامیلکهی کومه‌لایه‌تی له تورکی یهوه کردوو به کوردی و پاش چه‌ندین سال به‌ده‌ستکاری یهوه به ناوی «مقالات» هوه نامیلکهی «کورد مسئله‌سی صفحاتندن» ی خوی له تورکی یهوه کرد به عه‌ری و وهك و وتمان کتیی ناوبراوشی له فره‌نسی یهوه کرد به عه‌ری. ههروهك رومانیکیی له تورکی یهوه به‌ناوی (رۆستهم) هوه کردوو به کوردی و له گوژاری. . گه‌لاوژیشدا به‌ره‌می به پیتی وه‌رگێرانی ماموستا دیاره.

ئهم ناو و چالاکی یانه هه‌ر له به‌رده‌می تواناو لیهاتوویی وه‌رگێراندادا داما‌ننانین، به‌لکو هاو‌کیش یا (مو‌عاده‌له) یه‌کی تازه‌مان ده‌رباره‌ی بۆ چوونی ره‌فیت حیلمی و ریبازی راستی ئه‌و له به‌کاره‌ینانی تواناو زانیندا پی‌ده‌بخش.

ئه‌ویش ئه‌وه‌یه که بۆ گه‌لێکی وهك ئیمه که زمان زان و خاوه‌ن تواناو ناقه‌ت و به‌هری وه‌رگێرمان زۆر نی‌یه، ده‌بی یا کورد یا زمانی کوردی هه‌میشه به‌شیک بن له هاو‌کیشی وه‌رگێران. واته‌ یا وه‌رگێرانه‌که له زمانی تروه‌ی بی بۆ کوردی، یا له کوردی یه‌وه بی بۆ زمانی ترو به مه‌به‌سی کورد به خه‌لك ناسین بیت. یا ئه‌گه‌ر وه‌رگێرانه‌که له نیوان دوو زمانی نا‌کوردیشدا بیت، ئه‌وه‌ش هه‌ر بۆ کورد پی‌ناسین و خزمه‌تی کورد بیت. چونکه‌ گه‌لانی تر کادرو پشپۆری خویان هه‌به‌و ئه‌و سووده له خاوه‌ن به‌هره‌ییکی کورد نابینن، که کورد خۆی لئی ده‌بینی و هه‌موو شتیک که له‌م سنۆره ده‌رچوو، به‌لای منه‌وه‌ هیوام وایه به هه‌له‌ش نه‌چوو بووم رهنج به خه‌ساردانه. ئه‌مه ریبازی هوشیارانه له وه‌رگێراندادا ره‌فیت حیلمی له‌م مه‌یدانه‌دا رابه‌رو پیشه‌روه.

6 - ره‌فیت حیلمی ره‌خه‌نگه‌گر:

ره‌فیت حیلمی یه‌که‌م ره‌خه‌نگه‌گری دیار و به‌دیسه‌ن و شوین په‌نجه‌ ئاشکرای کورده. تا ئه‌م سالانه‌ی دووایی گومان له‌وه‌دا نه‌بووه. ئه‌گه‌ر ئیستا هه‌ندی ده‌نگ به پیچه‌وانه‌ی ئه‌م راستی یه‌وه به‌رزیتیه‌وه. ئه‌وه‌ش وهك ناقه‌ه‌رایه‌کی تر ده‌رباره‌ی ئه‌ده‌بیاتی کوردی هه‌ر له نه‌شاره‌زایی و نابینایی به‌رامبه‌ر به راستی و قوول

نه‌بوونه‌وه‌و بی ئاگایی یه‌وه هاتوووه. دیاره ریبازی سه‌سه‌ختانه‌ی نیشتمانپه‌روه‌ری ره‌فیت حیلمی بۆته‌ هۆی ئه‌وه‌ی بی‌سوود هه‌ولی له پایه‌ که‌م کردنه‌وه‌ی بدریت.

دوو به‌رگی شیعه‌وه‌ ئه‌ده‌بیاتی کوردی ره‌فیت حیلمی نیشانه‌ی کۆششی مه‌ردانه‌ی قه‌له‌می ئه‌ون له‌م مه‌یدانه‌شدا.

به‌رگی یه‌که‌می که سالی 1941 چاپکراوه له لاپه‌ره‌ی یه‌که‌میدا که له ژیر ناوی (دیاری) دایه مه‌به‌س و ناوه‌رۆکی کتیبه‌که‌و باری ئیلتیزامی نووسه‌ری له مه‌یدانی هه‌موو به‌ره‌مه‌کانیدا پروون ده‌کاته‌وه‌و ده‌نووسی:

«... ئه‌م چه‌ن لاپه‌ره‌یه که ئاوینه‌یه‌که سوورته و سیره‌تی هه‌ندی له شاعیر. ناو‌داره‌کانی کوردستانی عیراق به‌ وینه‌ی ده‌سه‌که گۆلیکی ره‌نگا‌وره‌نگ و بۆن خۆش ده‌رته‌خا که هه‌ر گۆلیکی له باخیک هه‌لبژیررابی پیشکه‌شی لاوانی کورد به‌تایه‌تی پیشکه‌شی ئه‌و قوتایی یه‌ خۆشه‌ستانه‌ ئه‌که‌م که له قوتابخانه به‌رزه‌کاندا ئه‌خوینن و له‌ویدا له شیعه‌وه‌ ئه‌ده‌بیاتی کورد شتیکیان به‌رچاو نا‌که‌وینت. ئه‌گه‌ر به‌م (سیاره) بچوو‌که توانی بیتم که گیانی (روحي) ئه‌ده‌بیی ئه‌وان بچوو‌لیمنه‌وه (ته‌قه‌لا) یه‌که که بۆ پیکه‌ینان و ده‌ره‌ینانی به‌رگی دووم ئه‌یدم له‌لام سووک ئه‌بی و گیانی نیشتمانپه‌روه‌ریم، تازه ئه‌بیته‌وه. . .»⁽²⁵⁾

هه‌ر به‌م گیانه‌وه ره‌فیت حیلمی هه‌نگاوێکی گه‌وزه پیش ئه‌و کتیبانه‌ ده‌که‌وینت که پیش خۆی ئه‌مین فه‌یزی و عه‌لی که‌مال باپه‌رو مه‌لاعه‌بدولکه‌ریمی هه‌کزی، به‌ره‌م و ژیان و سیره‌تی هه‌ندی شاعیریان ئیدا تۆمار کردوو.

ره‌فیت حیلمی له‌پال کورته‌ی ژیا‌نی ئه‌و شاعیرانه‌دا که باسی کردوون و وینه‌و نمونه‌ی شیعه‌ریانی تۆمار کردوو هه‌مدی، ئه‌حمه‌د موختار جاف، ئه‌مین فه‌یزی، ئه‌مین زه‌کی، ئه‌ئیری، ئاه‌ی، بیکه‌س، پیره‌میزد، حاجی قادری کوی، حه‌ریق، مه‌لا حه‌مدوون، خاکی، خه‌سته‌ کۆمه‌لی بریاری ره‌خه‌نگه‌رانه‌شی به‌سه‌ر به‌ره‌مه‌کانیدا داوه‌و بۆ هه‌ندیکیان چۆنه‌ کورپی پراکتیکی ره‌خه‌نی یا (ره‌خه‌نی ته‌ببیقی یه‌وه. بۆ ئه‌و رۆژه ئه‌مه سه‌ره‌تایه‌کی گه‌وره‌ یه‌که‌م هه‌نگاو بوو که تا ئه‌و سه‌رده‌مه که‌سی تر هه‌نگاوی

وای نه نابو.

زور له جیدایه که هندی تی بینی ره خننه گریکی لای وایه :
(ثم رایه یا نهو هه لویسته گشتی به له نه جامی «ئیتیباعاتی»
شه خسی خوی به رامبه به شیعره کان خوی سوری هه لداوه)
که لیره دا ناتوانم له سهر ثم رایه بم، چونکه برپاره کانی ره فیق
حیلمی با کورت بن به لام هه خولاسه ی ئیتیباعاتیکی سهر بی
نین، به لکو خولاسه ی تیگه یشتی شاعر به گشتی و به ره می نهو
شاعیرانه ن. به لام پاکانی تری نهو نوسه ره لاره راستن که
لای وایه :

(رایه کانی - واته پاکانی ره فیق حیلمی - به شیوه ییکی گشتی
له تیگه یشتی زیره کانه و سهرنجی لیزانانه به ده رنین) یا نهوی
ره فیق حیلمی لهو سهرده مه دا (بایه خی گه وری به شیعری
نیشتمانی و بایه خی به جیا کردنه ووی لاسایی داوه له تازه کردنه ووه
هاوسه رده میتی)

به کورتی نهو هه نگاهه به رخه ی ره فیق حیلمی که
لاره وستانیکی گه وری ده وی، هه نگاهوی گه وری له لایه ن
خویوه به دووادا هات که نهویش به کم کتیبی دیاری مهیدانی
ره خنه ی نه ده بی ی کوردی به - به رگی دووه می شیعرو نه ده بیاتی
کوردی به که سالی 1956 له به غذا چاپکراوه .
که له گه ل گه شتی «ره فیق حیلمی» و قه له مه دا گه یشته لای
ثم کتیبه سهرچاوه و بناغه به . به هندی چاپکراوه ره شنووسی
راره ووی خوما چوومه وه، که هه ره له 1956 وه به هوی
چوونه وه سهر نهو سهرچاوه وه رهش کراونه ته وه .

به لئی، له به ره میکی چاپکراوه نریکه ی سی لاره ده باره ی
بیست سالی له مه و به ره گه یشتونه لای خوینده واران⁽²⁶⁾ به لام
تی بینی و ره شنووسه کان زور له وه زیاتر بوون . وا لیره دا کورته ی
نهو رایانه راده گه نیم که لام وایه باش بویان چووم .

«ثم کتیبه به شی دووه مه له «شیعرو نه ده بیاتی کوردی»، که
به شی به که می سالی 1941 چاپکراوه و نوسه هه ندیکی له
سالی 1943 دا له گو فاری . . گه لاری «دا بلا و کردنه وه و له سالی
1956 دا باسی چند شاعیریکی تری خستونه سهر و کوی

کردنه وه .

له به شه ی کتیبه که پیدا باس له ژبان و شیعری «دلدار،
ره رمزی مه لامارف، زیوه، سالم، سه لام، علی که مال باپر،
گوران، شیخ نوری شیخ صالح ده کات . ده توانری ثم کتیبه
ناوینری به که کم کتیب له ره خنه ی نه ده بی کوردیدا، چونکه
خواهنه که ی تا راده ییکی گه وری له سنووری ره خنه ی نه ده بی
نه چوته ده وه و باسه کانی هه ره له چوارچویه ی ثم به شه ی عیلمی
نه ده بیدایه و نه گه ره که میکیش چوویته ده وه، نهو لادانه که ی هه ره
به ده وروپشتی ره خنه ی نه ده بیدا بووه به لای مهیدانیکی ترده
نه چوه .

لادانه کانی نوسه ره له پیره وی ره خنه ی نه ده بی، به لای
بایه تی تری نه ده بیاتناسیدا بو مان ده رده خن که نوسه ره تا
راده ییکی باش ناگاداری زانستی نه ده بیاتناسی به وه له م باره وه و تا
سنووری بی ری ریالیزمی سوشیالیستی هاتوه، به لام له سنوور
نه هاتوه به م دیدوا .

ره فیق حیلمی له م کتیبه دا ته و او نوینه ری ده سته ی بیررووناک
(نه نسلینگینیا یا مثقف) ی کوردی باش جهنگی به که می
جیهانه، که بیرو باوه ری قهومی له تورکیاوه کاری کرده
سهرهوش و گوشیان و دروشمی میلیان بو گه لی کورد به و پی به
هه لبری و له ووی خوینده واری و نه ده بیاتیشه وه سهریان کرده
سهر خوینده واری و کلتوری بورژوازی شورشگیری نهو ده وه،
بو نه وه ی گه لیک شتی تازه ی لیوه فیر بین، به لام ره سم و عاده تی
تایبه تی کومه لایه تی کورد له هندی جیه گه دا رای ده گرتن و
ده یخسته سهرسامی به وه .

تا ده وری جهنگی دووه م زور له کورانی ثم ده سته
بیررووناکه کورده نه ده به که بیان وه ک بیرو باوه ری سیاسی خویان
هه ره سهرسامی بوو له نیوان قوتابخانه ی کلاسیکی کوردی و
نیسلامی و رایه رینی رومانیککی شاعیرانی تورک یا خود نه وروپا
که له گه لیک ریگه وه به ره و میشکیان ریگه ی گرتیوه به ره . تا له
ده وری ثم جهنگه دا بیرو باوه ری پیشکه و تنخوازو خه باتی گه لان
دزی فاشیزم تینی به ره و کوردستان ده هات و به شیک له
بیررووناکانی کورد نهو بیرو رایه ده گرنه باوهش و له ناو گه لی

کورددا بلأوی ده‌که‌نوه. ئەمه له نووسینه‌کانی (ع.و. نووری) و (م‌حممود ئەحمەد) دا دیاره. هەندیکیش بیروباوەرە‌که‌یان دە‌بنه‌نوه بۆ ئەو زه‌وی‌یه‌ی لێ‌هه‌لقۆڵیوه، بۆ ناو زه‌حمه‌ت‌کێشانی کورد.

ره‌فیق حیلمی لهم کتێبه‌یدا، له پال هه‌موو دلسۆزی‌یه‌کی خۆیدا بۆ‌گه‌ل، وێنه‌ی سه‌رسامی بیروونا‌کانه. وێنه‌ی ئەو سه‌رسامی‌یه‌یه‌ که له باسی که‌وندا ده‌ریبێری.

زۆر جار بیرو‌پ‌رای ئەم قوتابخانه‌ی ئە‌ده‌بی یا ئەو که بیرو‌پ‌رای دی‌بوه دینێته‌وه، یا خۆی ده‌بوه‌ی رینگه‌ییکی تازه به‌ دی بکات که به‌ رینگه‌ی راستی ده‌زانێ.

له هه‌ندی شونیدا دیت وه‌ک ره‌خنه‌گرێکی کلاسیکی باس له شاعیره‌کان ده‌کات. به‌ تایبه‌تی وه‌ک ئەو ره‌خنه‌گرانه‌ی ته‌رازووی به‌ لا‌غته‌ ده‌گرن به‌ ده‌سته‌وه‌وه‌ حه‌رف به‌ حه‌رف شیعری یێ له محه‌ک ده‌دن.

ئه‌وه‌تا ئە‌میش ده‌لێ:

«لێ‌سه‌دا (جناسی‌کی تام) ی زۆر جوان و له به‌یتی دووه‌می دوای مه‌تله‌عه‌که‌‌پ‌شا (ته‌شبهه‌ و ئیستیعاره‌ییکی شاعیرانه هه‌یه»⁽²⁷⁾ یا «ئه‌شی که به سه‌هلی مومته‌نع» دابنێن»⁽²⁸⁾. یاخود «شعیره‌کانی سواری به زه‌مه‌مه‌یه»⁽²⁹⁾ یا «چاوتان لهم جیناسه‌ بی»⁽³⁰⁾

له هه‌ندی شونیدا له‌سه‌ر ئەم پیره‌وه سنووری فراوانی کتێبی له بیر ده‌چێته‌وه‌وه‌ خۆی ده‌خاته ناو لیکۆڵینه‌وه‌ییکی درێژی وورده روخساره‌وه هه‌روه‌ک ته‌نیا بۆ باسی تاقه‌ قه‌سیده‌یێک هاتی و⁽³¹⁾ له هه‌ندی شونیشدا به‌پێی ئەو پیره‌وه کلاسیکی به‌ بریاری ئایدیالیستی به‌سه‌ر گه‌نجی شیعردا ده‌دا وه‌ک «شاعیرێکی خوایی به»⁽³²⁾ یاخود «شاعیرێکی فیتری و خواداده»⁽³³⁾. هه‌ندی جارێش به‌ لای شاعیردا تیده‌په‌ری و رووکه‌ش ده‌رده‌خاوه‌ خۆی له قوولایی شیعری به‌ دوور ده‌گرێ.

وه‌ک ئە‌وه‌ی که باسی مندالی دلداری ده‌کات ده‌لێت:

«منالیک که هه‌موو ژبانی خۆی به‌ خۆ‌ئێ‌ندنه‌وه‌ رابواردی و هیشتا له‌ خۆ‌ئێ‌ندنی پنیوستی (ره‌سمی) رزگاری نه‌بووی، ناتوانی بی به‌ شاعیرێکی (که‌سه‌ی) و بگاته‌ په‌له‌ی ئە‌وانه‌ که

شعیریان کردووه به (سه‌نعته‌)». ⁽³⁴⁾ به‌لام هه‌ر لهم باسه‌دا خۆی هه‌ست به‌ بریاره‌که‌ی خۆی ده‌کات و به‌ سه‌رسامی‌یه‌وه به‌رامبه‌ر به‌ مه‌تکووره‌ی «سه‌نعته‌ی شیعرو» کردنی به‌ ته‌رازوو بۆ پێ‌وانه‌ی شاعیریتی ده‌وه‌ستی و خۆی رینگه‌ییکی تر ده‌دۆزێته‌وه‌وه‌ ده‌لێ:

«ئه‌وه‌یش له‌لای بوه‌ستی که له‌لایه‌ن بیری قوول و خه‌یالی وورده‌وه ئیسته‌یش دلداری گه‌لێ له ژوور ئە‌وه‌ شاعیرانه‌وه‌یه‌ که هه‌ندی ووشه‌ی ره‌ق و ته‌عبیری ساردی وا ده‌هۆنه‌وه‌وه‌ ده‌یکه‌ن به (نه‌ظم) که به‌ دیمه‌ن و بیستن شیرین و ره‌نگین، به‌لام له‌ مانا و حه‌قیقه‌تا پووج و بی‌که‌لکن»⁽³⁵⁾.

نایا ئە‌مانه‌ ئە‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خه‌ن که ره‌فیق حیلمی به‌ ته‌واوی له‌ سه‌ر بیرو‌پ‌رای ره‌خنه‌گره‌ کلاسیکی‌یه‌که‌نه له ره‌خنه‌ی ئە‌ده‌بیدا؟. خۆی وه‌لامی ئە‌م پرسیاره‌مان ده‌داته‌وه‌ که‌وا ته‌نیا شیعری کلاسیکی به‌ ته‌رازووی کلاسیکی‌یه‌کان ده‌پێوت، وه‌ک له باسی عه‌لی که‌مال با‌پیردا ده‌لێ:

«له‌به‌ر ئە‌وه‌ وه‌کو له‌ پێ‌شه‌وه‌ ووتبوومان ئیمه‌ش ئە‌وه‌ جووره‌ شیعیرانه‌ به‌ ته‌رازووی خۆی ده‌کێشین و به‌پێی ئە‌وه‌ سه‌نگ و ته‌رازوو که تایه‌تی شیعری «کلاسیکی» به‌نرخێ له‌سه‌ردا ده‌نێن»⁽³⁶⁾

ده‌گونجی نووسه‌ریک خۆی به‌ دوور بزانی له‌ پێ‌ و شونیی کلاسیکی‌یه‌وه‌وه‌ ئە‌وه‌ رینگه‌یه‌ به‌ کونه‌ییکی زه‌مان رۆ‌یشتوو دابنێ، به‌لام به‌رامبه‌ر به‌ به‌رمه‌میکی کلاسیکی به‌رگی ره‌خنه‌گرێکی له‌ خۆیان له‌به‌ر کات و به‌ زمانی خۆیان حسابیان له‌گه‌ل بکات؟ یا ئایدیۆلۆژی‌یه‌تی خۆی بۆ چه‌ند تاوێک له‌ په‌نا به‌ردیکدا دابنێ تا لهم حسابه‌ ده‌بێته‌وه‌.

ئە‌وه‌ سه‌رسامی‌یه‌ی باس‌مان کرد وا له‌ ره‌فیق حیلمی ده‌کات نه‌ختی له‌گه‌ل بارگه‌ی کلاسیکیه‌تدا ب‌روات و له‌په‌ر به‌ روویدا هه‌له‌چیت، نه‌ک ته‌نیا هه‌له‌چوونی رۆمانتیزمه‌کان به‌سه‌ر ناوه‌رۆک و روخساریدا له‌گه‌ل سوود بێنێن له‌ هه‌ندی دیمه‌نی به‌ سوودی، به‌لکو ته‌واو ده‌چێته‌ سه‌ر رینگه‌ی (فۆتوریزم) ه‌کان و ده‌یه‌وی ئە‌ده‌بی کلاسیکی له‌ به‌ره‌تا فرنی بداو ده‌لێ:

«من به‌ش به‌ حالی خۆم له‌و باوه‌به‌دام که شیعری کۆن به‌

چاك و خراپى يهوه ئه بى وورده وورده بکشیتته دوواوه و
(ئەنتیکه خانه) کانی ئە دە بی پى برازیتته وه⁽³⁷⁾ یا خود دە لى :

« دە بی ئیتر ئەو شیعرانە ی چەرخە کانی پێشو وە کو (عەنتیکه)
بخرینە (مۆزە خانه) کانی ئە دە بیه و بو ئەو شاعیر و گەرۆکانه که له
عەنتیکه و شتی کۆن ئە گە رین»⁽³⁸⁾.

کەواتە شیعرى کلاسیکی لای رڤیق حیلمی دە بی تەنها بو
سەیرکردن بە ئیترتە وه، ئەک بو سوود بیین، ئەک بو رواندنی
نەمامی نو بی ئە دە ب لە سەر ئەو بنجانە ی گیانیان تیاماه.

بەلام ئایا نووسەر هەر لە سەر ئەم بیرە فۆتوریزمه دە مینیت؟
دیاره ئە. ئەو تە لە شوینیکى تردا شوړشى خوى به سەر
ناوەرۆک و روخساری شیعرى کلاسیکیدا به شیوه ییکى تر،
دەردە خات وەک له باسی (رەمزی) دا رەخنە له شاعیر دە گرت که
به شیوه ییکى کۆن باس له مەزوووعیکى تازه دە کات که
نیشتمانپەرورە یی وه دە لى :

« ئەم چەشنە شیعرانە ئیتر باویان نە ماوه و نایى ئیمه بگە رینە وه
سەری و بیکە یه وه به باو. . . بە لکو ئە بی ئیتر ئوسلووییکى تازه ی
بو دا بئین و بە شیوه ییکى وا له نیشتمان بدوین که له گە ل
پووستی ئەم چەرخە ی که دى و شان بە شانی شارستانی
پروا»⁽³⁹⁾.

دیاره لێرە دا رینگە ی رەخنە گرتیکى ریا لیزمی تازه دە گرت، که
گۆرینى روخساری تە نیا بو گۆرینى ناوەرۆک بویت و ئەو
ناوەرۆکە شى زۆر لامە بە سه و دە یه وى ئە دە بیش تە نیا پە یام بێت بو
ئەو مە بە سه «یا دە بی شیعرى نیشتمانی بناغە ی نیشتمان بە هیز
بکا چونکه لای وایه که» ئە بی ووشە ی «نیشتمان» هانمان بدات
بو خو بە خت کردن له رى ئەو بە ختیارى یه که تە نیا له
نیشتمانیکی سەر بە خو چنگ ئە که وى»⁽⁴¹⁾

لێرە دا رە فیق حیلمی بیریکى رینگ و رە وان دە ربارە ی
ناوەرۆک و روخسار دە ر دە بریت و له هە ندیک شوینى تردا
دە رى دە خات که به باشى له مە سه لە ی یه کیتى روخسار و
ناوەرۆک گە یشتوو وه به هیزى و لاوازیان دە بە ستى به یه که وه، وەک
ئە وه ی که باسی ئەو شاعیرانە دە کات که هەر بو چاویکە رى
هە ندی باسی کلاسیکی له شیعیانانە ییترى دە لى :

« چونکه شیعرى ئە مانە و شاعیرە کانی هاوچە رخیان ئە گەر
نە ئین هە موى، بە شى هە رە زور بە یان هەر باسی عە شق و
غە رام و مە ستى و شە رابە، وە یسا به باسی چاو و برۆ و خە ت و
خال و ئە گە ر بچە رە ش کرا و تە وه. لە بەر ئە مە ئاسۆ ی تە فکیرى
شاعیرە کانی، زۆر سنووردار و ماوه ی قافیە بازى یان پە جگار تە نگ
بووه و بە هوى ئەم قافیە تە نگى و سنووردارى یه وه ماوه ی شیعیان
کورت بووه و هە ندی جار له پینج بەیت تیپە رى نە کردوو»⁽⁴²⁾

له «شیعر و ئە دە بیاتى کوردی» دا گە لیک بریارى عیلمى و رینگ
دە بیین دە ربارە ی هە ندی شاعیر. نووسەر جینگە ی راستە قینە ی
گە لیکیانى دوزیوه تە وه. وەک دە بیین دە ربارە ی دلدار دە لى :

« دلدار به تايه تی له پە ندو مە وعیزە ی میلیدا دە سیکى
دریژى هە یه و به گە لى ووتارى بە هادارو شیعرى جوان رینگە ی
ژیان و سەرکە وتنى پیشانى لاوانى دووارۆژ داوه»⁽⁴³⁾

هە روه ها زۆر بە ریکى جینگە ی (رە مزی) وەک حە لقه ییک و له
نیوان شیعرى کلاسیکی کوردی و رومانیزمی رینگە ی ریا لیزم
گرتوودا نە خشه دە کشیت. یا خود وەک خوى دای دە نى به
شاگردیکى (بێ خود) ی کلاسیکی و (پسەر مێرى شاعیرى رینگە ی
تازە گرو شیعرە کانی رە مزی خوشى به لای نووسەر وه له و
نیوانە دا یه و دە ربارە یان دە لى :

گاهى موزوعیکى کۆنى وه کو ستایش وه باشین (مەرثیه) ی له
قالیکى تازه دا، گاهیکیش مە زوووعیکى تازه ی وه کو شیعریکى
نیشتمانی و کۆمە لایە تی و یا وە سفى (تە بیعە ت) ی له قالیکى کۆنا
کردوو به شیعی⁽⁴⁴⁾

دە بیین له شیعرە کانی رە مزی نمونە ی وا دە هینتە پش چاو
بو لیکۆلینە وه که ریبازى ئایدیۆلۆژى رە مزی پش پشان بدات.
وەک پارچە ی (سەر زە نش) که شاعیر رە خنە له گە لى کورد
دە گرت لە سەر دوواکە و تیان له کاروانى گە لانى سەرکە وتوو.
رە فیق حیلمی لێرە دا به سەیرکەر بە رامبەر بە م رە خنە یه
ناوە ستیت، بە لکو ئە مجارە وەک یه کى له رە خنە گره
دیموکراتى یه کان دیتە پشە وه و بیری خوى بە رامبەر به ریا لیزمی
رە خنە یی دە ر دە برى و دە لى :

« چونکه تە نیا ئە وه بە س نى یه که گله یی له قە وم بکە ین و یا

تیی بگه‌ینین که ئەو رینگه‌یه له سه‌ری ئەروا رینی‌یه‌کی چه‌وته‌و رینی پیش‌که‌وتن نی‌یه. به‌لکو ئەبێ بیخه‌ینه سه‌ر رینگه‌ی راست و ئەو رینگه‌ی راسته‌شی بۆ روون بکه‌ینوه له‌پیشه‌وه برۆین تاوه‌کو مان نه‌گری و له دووامانه‌وه برۆه⁽⁴⁵⁾.

ئەمه تیگه‌یشتنیکی باشی په‌یامی ئەده‌به‌و ئەم جوژه تیگه‌یشتنه له شوینی تری کتیه‌که‌دا ده‌بینین که نووسه‌ر ئەده‌ب خو‌ی به په‌یام ده‌زانیت له رینگه‌ی ژيانداو دیته سه‌ر بیرو رای (ئه‌دیه لاوه‌کانمان)⁽⁴⁶⁾ که وه‌ك خو‌ی ده‌لی:

«ئه‌یانه‌وی له شیعردا (بروسکه‌) به‌ك هه‌بی که له‌ خو خه‌به‌رمان کاته‌وه. (بریسکه‌) به‌ك هه‌بی رینی ژيانمان بۆ پرووناک کاته‌وه. سبخرینکی تیا‌بی خو‌ینمان بخاته‌گه‌ر.

واته ئە‌یانه‌وی شاعر، پال پیوه‌نه‌ریکی به‌هیز بی، به‌ کورتی ،ئه‌یانه‌وی شاعر ه‌وی ووریا کردنه‌وه و پاره‌پاندن بی. به‌ کورتی ئە‌یانه‌وی شاعر پال پیوه‌ نه‌ریکی به‌هیز بی بۆ پیشه‌وه، بۆ سه‌رکه‌وتن له ژيانا. له‌سه‌ری نه‌روین، به‌ واته‌ی ئەوان بی، پیوسته سه‌نه‌تی ئەده‌ب، جینگه‌ی ئایه‌ت و حه‌دییی ئەم چه‌رخه‌مان بۆ بگه‌رتنه‌وه و ئەدیب ئەبێ واجیباتی ره‌سوول بگه‌رتنه ئه‌ستوی»⁽⁴⁷⁾

له کاتی‌کدا که به‌م جوژه ئەم بیره رینگ و پینکه‌ی لاوان به‌سند ده‌کا. ئەوه جیاناکاته‌وه که هه‌ر ئەدیه‌ نوینه‌ری چین و ده‌سته‌یه‌که‌و بیروپراکه‌ی نه‌یا بیروپرای خو‌ی نی‌یه.

قه‌سیده‌ییکی پر له ره‌خنه‌ی ره‌مزی ده‌هینی ناوی ده‌نی (شه‌کوا‌ی حالی ره‌مزی خو‌ی).⁽⁴⁸⁾ ئەمه له کاتی‌کدا که ماوه‌ییکی زۆر فراوان هه‌بوو له باسی ئەو قه‌سیده‌یه‌دا بۆ ده‌رخستنی گه‌لێک راستی کۆمه‌لایه‌تی و باری ئایدیۆلۆژی و ته‌رزی ژيانی تاقه‌ فه‌رمانه‌ریکی واق و ورما‌وی ئەو سه‌رده‌مه.

خاوه‌نی (شاعرو ئەده‌بیاتی کوردی) جینگه‌ی هه‌ندی شاعیری تریش به‌ باشی ده‌ست نیشان ده‌کا. وه‌ك (سالم) که شیعره‌کانی ده‌کا به‌ گه‌یرانه‌وه‌ی ده‌ورینکی می‌ژووی کوردو وه‌ك ده‌رخستنی جینگه‌ی عه‌لی که‌مال باپه‌ر (که‌مالی) له ریزی شاعیرانی کلاسیکی‌دا.

ره‌نگه به‌ قوولی جینگه‌ی زیوه‌ری به‌ شاعیرینکی ره‌خنه‌گری

ریالیست ده‌ست نیشان نه‌کردبێ یا پو‌لی زیوه‌ری له هوشیار کردنه‌وه‌ی نیشتمانیدا باش ده‌رنه‌خستی. به‌لام له باسی (سه‌لام) دا به‌ ته‌واوی ئەم پو‌له‌ی ده‌رخستوه‌وه به‌ ساکاری شه‌وشی پیشانداوه که خو‌ی له جه‌وه‌ری ئەده‌بیاتی ریالیزم گه‌یشتوه: ئەوه‌تا ده‌لی:

«سه‌لام، وه‌کو له‌پیشه‌وه ووتبوومان، له شیعردا (ئوسلوویینکی) تابه‌تی خو‌ی هه‌یه. لاسایی شاعیره‌کانی پش خو‌ی نه‌کردوته‌وه. ووشه‌ی بێگانه‌ی (فارسی، عه‌ره‌بی) که‌م به‌کاره‌یناوه. له (خه‌یال) زیاتر شوین ئەو شتانه که‌وتوه که هه‌یه و هه‌ستی بی‌ده‌کری و به‌ به‌رچاویاتی ده‌په‌ری، وه‌یا (پوو) ده‌دا. واته له‌و شاعیرانه‌وه نزیکتره که بی‌یان ده‌لین (واقعی)»⁽⁴⁹⁾

ره‌فیق حیلمی که دیته سه‌ری باسی شاعیری نو‌ی گۆران و باسی گۆران و به‌ره‌می. به‌ته‌واوی چه‌ند پله‌یی‌ک له شاعیری گۆران نه‌خشه ده‌کیشی و ئەوه ده‌رده‌خات که گۆران هه‌ر له سه‌ره‌تای شاعیرینی‌یه‌وه له باسی دل‌داری و عه‌شقد له رینگه‌ی کلاسیکی‌یه‌کان لایداوه و رینگه‌ی دل‌داری و جوانی‌یه‌کی حیسی‌ی گرتوه. هه‌روه‌ها به‌ درزی دیته سه‌ر باسی وه‌سفی ته‌بیعه‌ت له شاعیری گۆراندا یاخود وه‌سفی هه‌ندی رووی ژيانی کۆمه‌لایه‌تی که ئەمیش هه‌ر لادانه له رینگه‌ی کلاسیکیه‌کان، چونکه وه‌ك ره‌فیق حیلمی خو‌ی ده‌لی:

«لایه‌په‌یی‌ک له ژيانی کۆمه‌لایه‌تی‌ی کورد ده‌گه‌یژته‌وه که هه‌موومان دیومانه وه‌یا بیستومانه، هه‌ندیکمان خو‌ی تیا‌بووه. ده‌زانی که ئەوی بۆمان ده‌گه‌یژته‌وه و راسته‌وه‌ته‌واوه. واته له‌وحه‌یی‌که له ژيانی (واقعی)‌ی کورد. له کانی خه‌یال و (موباله‌غه) هه‌لنه‌قولاً»⁽⁵⁰⁾

نووسه‌ر له‌مه‌وه ده‌گاته سه‌ر بریارینیک ده‌رباره‌ی گۆران و ئەمجاره ده‌ری‌ده‌خات که ئیتر ئەو سه‌رسامی‌یه‌ی له نیوان چه‌ند پیره‌وینکی ئایدیۆلۆژی و ئەده‌بیدا نه‌ماوه و پال پش‌تی خو‌ی بۆ ریالیزم ده‌خاته روو (دیاره بی جیا کردنه‌وه‌ی جو‌ری ریالیزمی) و شاعیرینکی گۆران له‌م بواره‌دا په‌سند ده‌کات و ده‌لیت:

«ئه‌وه‌نده جوان و شیرین و له چه‌شکه‌ی شاعرو ئەده‌ب

به‌شداره. چونکه (واقیعی) یه‌و به‌های جوانی (ماننا) که‌ی له (موباله‌غه) و (خه‌یال) وهرنه‌گرتووه»⁽⁵¹⁾.

هر به‌م بی‌یه بریار به‌سر گوزاندا ده‌دات که‌ ده‌لی:

گوزان شاعیریک‌ی (فهنان) و (واقیعی Realiste) بی‌ی نه‌وی باکمان بی‌ی له ره‌غنه‌یی یاخو له واته‌که‌ی خو‌مان به‌ گومان بین، نه‌لین (گوزان)، به‌راستی بو‌یزیک‌ی واقیعی و فهنانه. بو‌یزیکه که‌ ماوه‌ی شیعره‌کانی له کانگای ژبانسه‌وه واته له‌ژبانی کومه‌لایه‌یتی کورد هه‌لینجاوه‌و کردووه به (بو‌ده‌قه‌ی) ته‌ده‌ب»⁽⁵²⁾

ئه‌مه بریاره که‌ نووسه‌ر لئی بی‌گومان نی‌یه‌و گوزانی پیکراوه به شاعیریک‌ی ریالیست، ته‌نیا له‌سر شیعی دلداری و وه‌سغه‌کانی سروشت دامه‌زینراوه، که‌ ناتوانرئی کتومت ناوی ریالیستی بی‌ی له گوزان بنرئی، چونکه هر له‌م سه‌رده‌مه‌ی شیعره‌کانی گوزاندا گه‌لیک ده‌ورو خول خواردن به‌ ده‌وری شیعی وینه‌ی رومان‌تیزمیدا ده‌بینرئی. به‌لام ره‌فیق حیلمی گوزان ته‌نیا له‌م پله‌یه‌ی ریالیزمیدا ناهیل‌تیه‌وه. به‌لکو به‌ره‌و ریالیزمی ره‌خنه‌گری له‌گه‌لیدا ده‌چیت و پارچه شیعی» بو‌گوره‌یینکی شیعی دوست، ده‌هینتیه به‌ر چاوو به‌م ووتانه لئی ده‌دویت که‌ ده‌لیت:

«ئه‌م نامه‌یه، سکالایه‌کی زوره له‌ جه‌وری زه‌مانه‌و له‌و به‌ره‌لسته چه‌شن چه‌شانه که‌ له‌ رنی شاعیریک‌ی راست بی‌ژو بی‌ریا ویا مه‌ئموریک‌ی بچووک و به‌سه‌زمانا وه‌ستاوه ده‌می ته‌به‌ستیه‌وه و زمانی لال نه‌کا»⁽⁵³⁾

ره‌فیق حیلمی له‌ کاتی نووسی ئه‌م کتیه‌دا زور باش ده‌رکی نه‌وی کردووه که‌ گوزان له‌م سنووه‌ی ریالیزمدا نه‌وه‌ستاوه و به‌لکو له‌ هه‌موو ته‌پ و تو‌یزیک‌ی رومان‌تیزمی و شیوه دوواکه‌وتووه‌کانی ریالیزم پرزگاری بووه‌و هر وه‌ک خوی تیک‌وشه‌رئیک‌ی ناودارو نه‌به‌ز بوو له‌ پیناوی ناشتی و ئازادیدا. شیعره‌کانیشی نمونه‌ی ریالیزمی سوشیالیستی بوون زور هوشیارانه بووه‌و رابهری ئه‌و ریبازه ته‌ده‌بی‌یه له‌ شیعی کوردیدا. به‌لام دیاره که‌ ده‌رچوونی ئه‌م کتیه‌ له‌ ده‌وری رژیمی پاشایه‌تی دیکتاتورری و کونه‌به‌رستی عیراقدو له‌ژیر (به‌قابه‌ی) ئه‌و سه‌رده‌مه‌دا نه‌وشی به‌سه‌ر زمانی ره‌فیق حیلمی یه‌وه وه‌ستاندووه وای لیک‌کردووه که‌ ته‌نیا به‌ ئیشاره بنووسی:

«به‌لام له‌گه‌ل هه‌موو ئه‌م تاسه‌و سکالایه‌و هه‌لژانندی هه‌موو ئه‌و شتانه که‌ ده‌س و زمانی (گوزان) ی به‌ستووه‌و رنی رووناک‌ی له‌ میشکی گرتووه‌ ویا ووشه‌ی له‌ گه‌روویا خنکاندووه، له‌ نه‌ج‌اما خوی بی‌نه‌گیراوه‌و مه‌غزی بیرو نه‌ندیشه‌ی. خوی بزاندووه ته‌ په‌یامی کورده‌وه»⁽⁵⁴⁾

دیاره مه‌به‌سی له‌ (په‌یامی کورد) یش ئه‌و نامه یا داستانه شیعره‌یه که‌ سالی 1953 گوزان بو‌مه‌ره‌جانی لاوان و قوتابیاتی سی‌یه‌می جیهانی نووسی که‌ له‌ بوخارست گیراو له‌ویدا وینه‌ی بیرو ریبازی ریالیستی خوی و ئازاری هه‌موو گه‌ل خوی ده‌نوینی.

ئه‌گه‌ر ئه‌و هویانه نه‌بوویه که‌ ره‌فیق حیلمی خوی باسی کرد. یا ترسی ده‌ست په‌سه‌را گرتنی کتیه‌که‌ نه‌بوویه. وه‌ک نووسه‌ر خوی له‌ باسی پارچه‌یینکی ره‌خنه‌یی سه‌لامدا ده‌لی، گه‌لیک رووی‌تری گوزان و نه‌وانی‌تریشی ده‌خسته روو یا وه‌ک خوی ده‌لیت:

«دل نه‌بوست هه‌مووی بنووسین تاوه‌کو بزانتن که‌ (سه‌لام، چه‌ن به‌ ووردی سه‌رنجی داوه‌ته چونی‌یه‌تی کومه‌لایه‌تی و ئه‌و (دوومه‌ل) انه‌ی که‌ له‌ (کسون و قوزبن) ی تاریکی ناو‌دلی ته‌وانسه‌دایه که‌ چاره‌ره‌شی، له‌ هه‌موو خوشی و تام و له‌زه‌تیک‌ی ژبان (بی‌به‌ری) کردوون، وه‌ چون هه‌ستی به‌وه‌ش کردووه. که‌ (ره‌خنه‌ی گالته‌وگه‌پاوی ئینتیقادی فکاهی) له‌ خوابی داوه‌کان و توانج تی‌گرتیان، نه‌بی به‌ (دارووی شیفا بو‌به‌ده‌خته‌کان و سیاچاره‌کان، به‌ تایه‌تی ئه‌گه‌ر بی‌تو ئه‌و خوابیداوانه له‌ (پول‌ی) به‌ (فیز) و (لووت به‌رز) و (خوانه‌ناس) ه‌کان بن. ویا به‌ هه‌ر «هوه‌» بی‌که‌وه ده‌بی بی‌ی، که‌م و زور له‌ هه‌ژاری و لئی‌قه‌وماوی «سیاچاره‌کانا ده‌سیکیان هه‌بی»⁽⁵⁵⁾

به‌م جو‌ره جیگه‌ی گوزانی تا ئه‌و ده‌مه روون کردووه‌و زور به‌ رینکی بو‌رولی شیخ نووری شیخ سالحیش له‌ ریزه‌وی شیعی تاره‌ی کوردیدا چوووه سیفه‌ته‌کانی له‌ باره‌ی روخساره‌وه ته‌واو خستوته‌روو.

که‌ ئه‌وه ده‌گه‌یینی که‌ شیخ نووری شاعیریک‌ی گه‌وره‌ی رومان‌تیزمی کورده‌و سه‌ره‌نای رومان‌تیکه کورده‌کانه به‌ تایه‌تی له‌

رووی روخسارهوه، بهلام له باسی ئه‌ویش و گۆرانیشدا دوو پارچه‌ی کردووه به نمسوونه که پرن له داخ و ئاخ و ئوف و ئه‌فسووسی پله‌ی دووه‌می رۆمانتیزم و شوپهاندوونی به «توفیق فیکرته»‌ی شاعیری رۆمانتیکی شۆرشگیرێ تورک، که له رووی روخسارهوه نه‌بیت ئهم شیعراوه پێوه‌ندیان به‌و چه‌شنه رۆمانتیزمه‌وه نی‌یه.

له دوواییدا بۆمان ده‌رده‌که‌ونی که به‌رگی دووه‌می شیعره ئه‌ده‌بیاتی کوردی هه‌ندی باسی له سالی 1943‌وه نووسراوه دووایه‌که‌ی له 1956‌دا ته‌واو بووه. له‌به‌ر ئه‌وه ئه‌و سه‌رسامیه‌ی نووسه‌ر ده‌رده‌به‌رێ که باسمان کرد. به‌لام ئه‌وه‌ش دیاره که له باسه‌کانی دوواییدا وورده‌وورده له‌و سه‌رسامیه‌ی به‌رگاری بووه ئه‌گه‌ر چه‌رخ بیکردایه‌و ره‌فیق حیلمی له‌ناکاو و ناوه‌خت کۆچی دوایی نه‌کردایه، بێگومان به‌رگی سێ‌یم نمونه‌یێکی ریا‌لیزمی و بیر دیموکراتی ده‌بوو. هه‌روه‌ک ره‌فیق حیلمی ی‌بابه‌ری میلی و تیکۆشه‌ری کۆنی کورد رینگه‌ی راسته‌قینه‌ی خۆی له‌ ریزی خه‌باتی گه‌لدا گرتبوو. هه‌روه‌ها له‌ باره‌ی ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بیشه‌وه ئه‌و جینگه‌یه‌ی بۆ خۆی داده‌ناو گه‌لێک سوود له‌ نووسینه‌ ره‌خنه‌یی‌یه‌کانیشی زیاتر ده‌بینرا، وه‌ک له‌ نووسینه‌ سیاسی‌یه‌کانی ئهم دووایه‌ی و تیکۆشانی پیروزی خۆیدا بینرا.

کۆتایی:

هه‌ر له‌ باسی ره‌فیق حیلمی و قه‌له‌مه‌دا گه‌لێک په‌رده‌ی‌تر مابوو. کۆمه‌له‌ ووتاره‌کانی گۆفاری «شه‌فه‌ق» یم وا له‌به‌رده‌ستداو ئه‌ویش لاوه‌ستانی ده‌ویست. ووتاره‌کانی گۆفاری (التقدم) به‌ عه‌ره‌بی که مامۆستا کاکه‌ی، فه‌ل‌لاح له‌ رۆژنامه‌ی «ژین» خۆیدا سالی 1970 کردووه به‌ کوردی، لێ‌ووردبوونه‌وه‌و لێ‌وه‌رگرته‌ی ده‌وی.

به‌لام باسه‌که‌مان تا ئێره‌ زۆری خایاندو وا بزانه‌م ده‌رفه‌تی ئه‌و لاوه‌ستاندانه‌ نه‌ماوه. هه‌ر وه‌ک ده‌رباره‌ی مامۆستا خۆیشی زۆر باس و په‌رده‌ی ترم هه‌بوو و زۆر یادگاری به‌نرخ و پر چێژ هه‌بوو. که ئه‌وانیش ده‌رفه‌تی‌ترین ده‌ویست.

په‌راویز:

(1) پروانه رۆژنامه «بیری نوی». به‌غدا. ژماره 279
1978/2/18.

(2) ره‌فیق حیلمی. پاش ته‌مووز. له‌به‌غدا، 1960. ل
10،9

(3) هه‌ر ئه‌وی، ل 10، 11.

(4) پروانه: دیوانی حاجی قادری کوی. گردو کۆو
په‌خشکار گیوی موکریانی. هه‌ولیر، 1969 ل 118، 119
(5) له‌ ووتاری‌که‌دا که ده‌رباره‌ی «مه‌حوی» خه‌ریکی
نووسینم به‌ درێژی دیمه‌وه سه‌ر ئهم باسه. به‌لام بۆ نمونه
ده‌ئیم هه‌موو نووسینه‌کانی ئه‌مین زه‌کی له‌ ئه‌سته‌موول به
تورکی بووه، هه‌روه‌ها ئه‌مین فه‌یزی هه‌ر «ئه‌نجومه‌نی
ئه‌دیبان» ه‌که‌ی کۆکراوه‌یه له‌ کوردی‌یه‌وه پیره‌مێرد شیعره
ووتاری به‌تورکی‌بووه، هه‌ندی وه‌رگیرانی شیعره‌ی مه‌ولانا
خالیدو ئه‌ب‌ولخه‌یره‌سه‌عیدی بوو ئه‌وانیش که هاته‌وه‌ بلاوی
کردنه‌وه. نمونه‌ی‌تری‌ش زۆرن.

(6) شیخ مسته‌فا ئیستا کۆچی دوایی کردووه.

(7) په‌نگه‌ ئهم نوقتانه‌ی له‌ جینی ناوی «حلاو» دانایی.

(8) ره‌فیق حیلمی. شیعره‌ ئه‌ده‌بیاتی کوردی. ب 2.

به‌غدا، 1956 - ل 45، 46

(9) ره‌فیق حیلمی. علمی ژماره 2. به‌غدا، 1936

(10) هه‌ندی سه‌روودی له‌و کتییی گۆرانی‌یانه‌دایه‌ که

(کوردی و مه‌ریوانی) چاپیان کردووه. به‌داخه‌وه کاتی

ئاماده‌کردنی ئهم باسه ئه‌و کتیه‌م ده‌ست نه‌که‌وت.

(11) ره‌فیق حیلمی. یادداشت. ب 6. به‌غدا، 1958.

ل 579

(12) هه‌ر ئه‌وی، ل 580 - 582.

(13) علی کمال باپیر آغا. گله‌سته‌ی شوعه‌رای

- هاو عهسرم. سلیمانی، 1939. ل 55، 56.
- (14) رهفیق حیلمی. پاش تمموز. بهغدا، 1960، ل 22، 21
- (15) ههه ئهوی، ل 23
- (16) ههه ئهوی، ل 26، 27.
- (17) ههه ئهوی. ل 32.
- (18) ههه ئهوی. ل 36.
- (19) ههه ئهوی. ل 33.
- (20)
- (21) ههه ئهوی. ل 36، 37.
- (22) ههه ئهوی. ل 38.
- (23) ههه ئهوی. ل 39.
- (24) ههه ئهوی. ل 40.
- (25) رهفیق حیلمی. شعروادبیاتی کوردی. بهغدا، 1941. (لاپه رهپهکی بی ژماره. بهناوی «دیاری» یهوه)
- (26) الدکتور عزالدین رسول. الواقعية في الأدب الكردي. بیروت 1966، ص 24 - 27.
- (27) رهفیق حیلمی. شیعروئهده بیاتی کوردی. ب 2. بهغدا، 1956. ل 13.
- (28) ههه ئهوی، ل 21.
- (29) ههه ئهوی، ل 37.
- (30) ههه ئهوی، ل 69.
- (31) ههه ئهوی، ل 77 - 79. 94 - 103
- (32) ههه ئهوی، ل 9.
- (33) ههه ئهوی، ل 10
- (34) ههه ئهوی. ل 9.
- (35) ههه ئهوی، ل 10
- (36) ههه ئهوی. ل 134.
- (37) ههه ئهوی. ل 142.
- (38) ههه ئهوی. ل 154.
- (39) ههه ئهوی. ل 32.
- (40) ههه ئهوی. ل 33.
- (41) ههه ئهوی. ل 34.
- (42) ههه ئهوی. ل 126، 127.
- (43) ههه ئهوی. ل 18.
- (44) ههه ئهوی. ل 25.
- (45) ههه ئهوی. ل 30.
- (46) (47) ههه ئهوی. ل 205
- (48) ههه ئهوی.
- (49) ههه ئهوی. ل 91.
- (50) ههه ئهوی. ل 17.
- (51) ههه ئهوی. ل 159.
- (52) ههه ئهوی. ل 172.
- (53) ههه ئهوی. ل 198.
- (54) ههه ئهوی.
- (55) ههه ئهوی. ل 107، 108.
- (56) دیوانی گوران. ب 1. بهغدا، 1980. ل 338، 337.